

S ÚVODEM MARTINA WERNISCHE

MARTIN
LUTHER

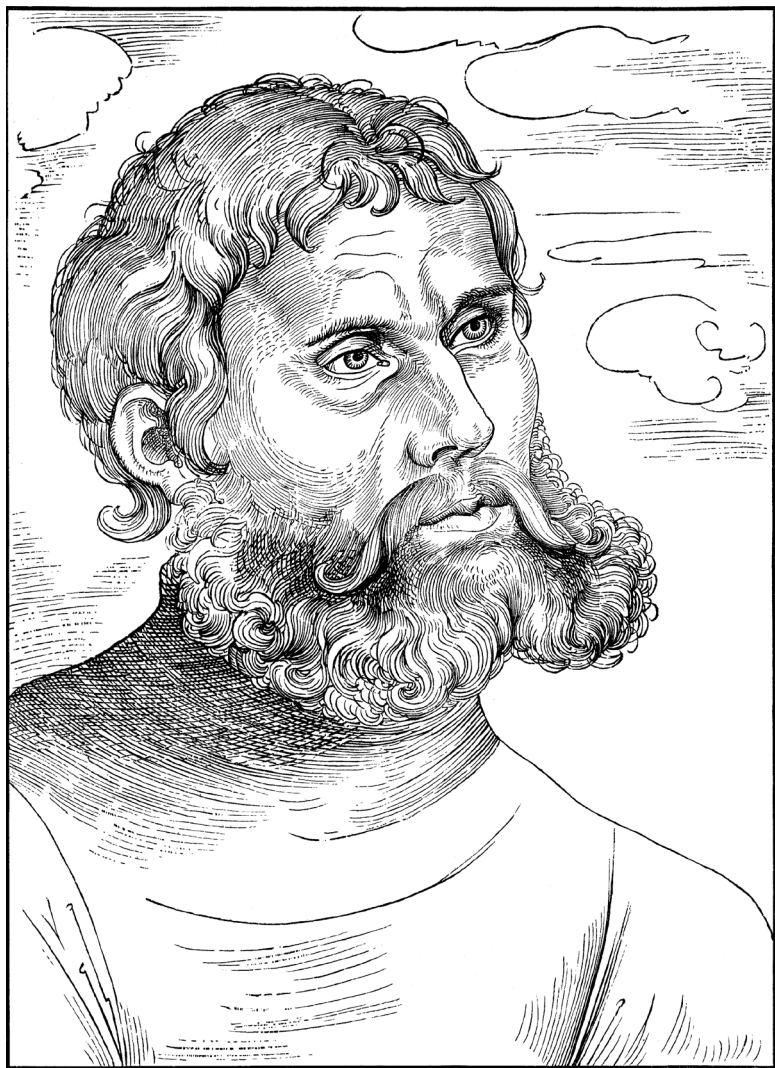
VÝBOR Z DÍLA

Vyšhrad

MARTIN
LUTHER

VÝBOR Z DÍLA

MARTIN
LUTHER

VÝBOR Z DÍLA

Vyšehrad

Z latinských a německých originálů vybral Martin Žemla.

Přeložili: Ondřej Macek a Hana Volná (s. 220–240, 245–251, 279–291),
Pavel Moskala (s. 174–192, 292–297), Filip Outrata (s. 307–318, 322–328),
Dan Török (s. 266–278), Ruth J. Weiniger (s. 153–167, 193–219, 329–350),

Martin Wernisch (s. 128–131, 241–244, 319–321)

a Martin Žemla (s. 113–127, 132–152, 168–173, 252–265, 298–306).

Úvodní studií opatřil Martin Wernisch. Typografie Vladimír Verner.

Odpovědný redaktor Martin Žemla.

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2017 jako svou 1714. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první

(podle prvního vydání v tištěné podobě)

Doporučená cena E-knihy 210 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-727-4

Recenzoval: Jan Kranát, Ph.D.

Introduction © Martin Wernisch, 2017

Edition © Martin Žemla, 2017

Translation © Ondřej Macek, Pavel Moskala,

Filip Outrata, Dan Török, Hana Volná, Ruth J. Weiniger,

Martin Wernisch, Martin Žemla, 2017

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Tato kniha je výsledkem badatelské činnosti
podporované Grantovou agenturou České republiky
v rámci grantu GA ČR 14-37038G
Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích
a jejich širší evropský kontext.

**Reformátor Martin Luther:
uvedení do vybraných spisů**

Martin Wernisch

Nepominutelný autor	11
Luthерово dílo: vybrané a vynechané	13
Předmluvy k <i>Theologia Deutsch</i>	23
Disputace proti scholastické teologii	28
Promluva o odpustcích a milosti	31
Rezoluce o odpustcích, list Johannu Staupitzovi	35
Heidelberská disputace	37
Promluva o rozjímání nad svatým Kristovým utrpením	41
Promluva o přípravě k umírání	44
Promluva o manželském stavu	47
Promluva o velebné svátosti a o bratrstvech	48
Promluva o nové smlouvě, to jest o mši svaté	52
O svobodě křesťana	57
Projev k císaři Karlovi a knížatům ve Wormsu	62
Naučení, co máme hledat a očekávat v evangeliích	67
Předmluva k listu svatého Pavla Římanům	71
Předmluva ke Starému zákonu	75
Věrné napomenutí všem křesťanům, aby se vystříhali buřičství a vzpoury	77
Proti loupeživým a vražedným rotám sedláků	87
O Večeři Páně – Vyznání	91
Teze k promoční disputaci	97
Teze k disputaci o člověku	100
Teze k disputaci o právu na odpor proti světské moci	103
Napomenutí k modlitbě proti Turkovi	106

Martin Luther

Výbor z díla

Předmluvy k <i>Theologia Deutsch</i> (1516 a 1518)	113
Disputace proti scholastické teologii (1517)	115
Promluva o odpustcích a milosti (1517).	123
Rezoluce o odpustcích, list Johannu Staupitzovi (1518)	128
Heidelberská disputace (1518).	132
Promluva o rozjímání nad svatým Kristovým utrpením (1519)	146
Promluva o přípravě k umírání (1519)	153
Promluva o manželském stavu (1519)	168
Promluva o velebné svátosti pravého a svatého těla Kristova a o bratrstvech (1519)	174
Promluva o nové smlouvě, to jest o mši svaté (1520)	193
O svobodě křesťana (1520).	220
Projev k císaři Karlovi a knížatům ve Wormsu (1521)	241
Naučení, co máme hledat a očekávat v evangeliích (1521).	245
Předmluva k listu svatého Pavla Římanům (1522).	252
Předmluva ke Starému zákonu (1523)	266
Věrné napomenutí všem křesťanům, aby se vystříhali buřičství a vzpoury (1522)	279
Proti loupeživým a vražedným rotám sedláků (1525)	292
O Večeři Páně – Vyznání (1528)	298
Teze k promoční disputaci Hieronyma Wellera a Nikolause Medlera (1535)	307
Teze k disputaci o člověku (1536)	319
Teze k disputaci o právu na odpor proti světské moci (1539)	322
Napomenutí k modlitbě proti Turkovi (1541)	329
Summary: Martin Luther, <i>An Anthology</i>	353
Poznámka editora.	355

**Reformátor Martin Luther:
uvedení do vybraných spisů**

Martin Wernisch

Nepominutelný autor

Podnětem k vydání této antologie se stalo pětisté jubileum, v roce 2017 intenzivně slavené v rozmanitých částech světa. Přísně vzato není osobním výročím Martina Luthera. Taková jsou spojena především s připomínkou jeho narození a úmrtí. Tentokrát se jedná o „narozeniny“ reformace jako přelomového období evropských dějin. Pod jménem *dies reformationis*, „den reformace“, patří i do liturgického kalendáře. A vzpomíná se jich také v církvích, jež zdaleka nelze označit za „luterské“ v užším smyslu slova. Památka tohoto dne se tudíž vztahuje též k jiným historickým postavám. Hnutí, jež se ze saského Wittenbergu rozšířilo do mnoha zemí a vepsalo se jako epochální zářez do rozličných oblastí řady kultur i celé evropské civilizace, bylo příliš mohutné, než aby je bylo možné ztotožnit s jediným člověkem. Ta výhrada není nedůležitá; avšak jí navzdory platí, že soustředit se na jednu vybranou osobnost podle okolností skutečně může být přiměřenou metodou, jak si podobný jev přiblížit. A pokud se touto cestou jít rozhodneme, pak je ovšem jisté, že reformaci nereprezentuje nikdo jiný tak vhodně jako Luther.

Nejen že přece jen byl aktérem konkrétní události, jež se k 31. říjnu připomíná, a v tomto smyslu stál na počátku. To by samo o sobě nemuselo znamenat příliš mnoho. Dějinný čas neustále ubíhá a jedno v něm převrstvuje druhé, někdy i velmi rychle. Navíc je v jeho plynutí těžko najít skutečný počátek bez počátku předcházejícího. Při bližším přihlédnutí jde obvykle spíše o průlomový bod tendencí a snah, které existovaly již dříve – což zde podotýkáme, protože pokud jde o reformaci, z české perspektivy je zřetelnější

než z jiných, že skořápka skutečně pukala již před Lutherovým vystoupením. Nicméně navzdory všem předebrám, obsahujícím četné stavební prvky, jež i evropští reformátoři přijmou za své, je právě Luther zakladatelskou postavou evangelické teologie (v její obnovené novověké podobě). Teprve on se totiž stal prvním jejím skutečným mistrem, „novým apoštolem Pavlem“. A co je zvlášť důležité: právě že ne toliko pro svou dobu. Jakkoliv je to po půl tisíciletí nesamozřejmé, zůstává Luther přední orientující postavou církvi vzešlých z reformace až doposud. Je klasikem evangelického učení a zvěstování nejen v historickém smyslu, ale aktuálním i pro dnešek. Ve staletích, jež následovala po něm, vyvinuli inspirující sílu i další učitelé, ale jeho autoritu pouze doplnili, nikdo ji úplně nenahradil. Ve své komplexnosti nemůže být Lutherovo učení považováno za „překonané“.

V jednotlivostech ovšem ano. Jistě i proto, že jeho hlas zaznívá z jiné doby, od které se ledacos změnilo. A co je zásadnější: kdyby měl dostávat přednost vždy a ve všem, protivilo by se to veškerému křesťanskému poznání člověka jako takového a postavení jakéhokoli jedince v dějinách spásy (s důraznou výjimkou Ježíše Krista). Na nárok bezchybnosti byl Luther opravdu až příliš lidský. Jako člověk byl sice obdařený i řadou krásných vlastností, ale jakožto pouhý člověk byl lidský i v odstrašivém smyslu omezeností, v nichž každý člověk před Bohem propadá – a je na Něho odkázán.

Ani teologicky nemohl při veškeré velikosti, jíž dosáhl, a výši, na níž se pohyboval, zůstat docela bez srovnání a bez soupeřů. Jmenovitě pak, poměrujeme-li jej celou historií veškerého křesťanského bohosloví. Potom musí být vzpomenuť přinejmenším a především jednoho dalšího „obra“, jakým bezesporu je Aurelius Augustinus. Jemu docela výrazně předal palmu vítězství i věrně lutersko-evangelický dějepisec dogmatu Karlmann Beyschlag, když uzavřel: „Augustin je největší ze všech křesťanských teologů, zároveň také jediný universální génius mezi církevními Otcí, značně hlouběji založený než Órigenés, avšak universalitou předčící i Luthera.“¹ I tato formulace by ovšem napovídala, že vítězí-li

¹ Karlmann Beyschlag, *Grundriß der Dogmengeschichte II/2. Gott und Mensch: Die abendländische Epoche*, Darmstadt 2000, s. 24.

Augustin v šíři svého myšlení, pak v jeho hloubce už ne nutně, ne tak zřetelně.

Ale přit se o přesné pořadí je v takovýchto případech zbytečné. Přinejmenším bude nezbytné vystavit takto určité soudy debatě, v níž se mohou uplatňovat různé úhly pohledu. Co však zůstává zřejmým: fakt, že Luther patří do řádu několika málo nejkolosalnějších postav v dějinách křesťanské teologie a zbožnosti (a tudíž samozřejmě i s přesahy do dalších kulturních oblastí), je dostatečně uznáván a sdílen. A ne snad výhradně mezi protestanty. Jen pro příklad, buď si také diskutabilní, určitě však významný: Hans Küng, profesor ekumenického bohosloví na katolicko-teologické fakultě v Tübingen, do své knížky o „Velkých křesťanských myslitelích“ nezařadil více než sedm nejvybranějších osobností, Luther však mezi nimi nechybí.²

Tomuto postavení odpovídá nezměrná záplava literatury, jež se reformátorovi stále znovu věnuje ode dnů jeho života až po naše časy (a zatím se nijak nerýsuje, že by tomu v budoucnu mělo být jinak). Jak konstatuje jiný římskokatolický teolog, jehož kniha vyšla i v češtině: „příspěvky k lutherovskému bádání jen za posledních několik desetiletí plní celé knihovny“.³ Výpovědní síla kvantitativních ukazatelů, jež jsou samy o sobě jen vnějškové povahy, zůstává již vůbec omezená, nicméně zájem a uznání, jež lutherovské dědictví budí, lze i z nich vyčíst dosti spolehlivě – ať již autoři, kteří se jím zabývají, přičítají obzvláštní význam přímému reformátorovu poselství, anebo jeho významnost poznávají spíše po světo-
dějných účincích, jichž dosáhlo bezprostředně i prostředkovaně.

Luthерово dílo: vybrané a vynechané

O smysluplnosti antologie, jež nově rozšíří možnosti, aby se s Lutherovou tvorbou seznámil také český čtenář, se tedy jistě není třeba přit. I přesto, že jde vsutku jen o rozšíření možností, které

² Hans Küng, *Große christliche Denker*, München 1994.

³ Otto Hermann Pesch, *Cesty k Lutherovi*, Brno 1999, s. 8. Překladatel tohoto díla, Jaroslav Vokoun, je zároveň autorem čerstvě vydaného knižního pojednání *Luther. Finále středověké zbožnosti*, Praha 2017.

již tak jako tak existovaly, a nikoli o otevření zcela nové, nikým neprošlapané cesty. Naopak: tradice tlumočení reformátorových děl do českého jazyka je mimořádně dlouhá! Začalo se s ním dříve než s překládáním do jiných národních řečí – necháme-li jen stranou převody mezi oběma jazyky, v nichž Luther své texty sepisoval, tedy němčinou a latinou. Níže se dostaneme i k bližším údajům o tomto prvenství. Na tomto místě připojme ještě přiznání, že jakkoliv starobylá je tradice zčešťování reformátorových spisů, její kontinuita je spíše přerušovaná a klikatá než plynulá a přímočará (jak ostatně odpovídá i zvrátům domácích církevních dějin). Naše současnost ovšem patří k obdobím, kdy domácích vydání Lutherových textů přibývá zrychleným tempem – ať již v nových překladech, nebo i v přetiscích dřívějších. I tento výbor se vědomě staví do řady, na díle předchůdců rád buduje a chce je nejen rozmnožit, ale také připomenout. Nejen zde, ale i tím, že sám z jisté části přebírá převody již otištěné jinde. Činí tak v případě několika pojednání dostatečně důležitých, aby se směla ucházet o větší rozšíření než dosud.

Volba konkrétních předkládaných textů bude ovšem jistě působit nejednoznačněji než fakt, že antologie vychází. Tomuto problému se naneštěstí nelze vyhnout a neexistuje na něj jediná „správná“ odpověď. Autor těchto řádků doznává, že jakkoliv se Lutherovou tvorbou po léta obírá jako jedním ze stěžejních předmětů svých studií, je rád, že hlavní tíži výběru nenesl na vlastních bedrech; ochotně ji přenechal osvědčenému editoru renesanční literatury Martinu Žemlovi a spokojil se jeho povzbuzováním i návrhem některých dílčích úprav. Komplikací, jaké se úkolu tohoto druhu stavějí do cesty, je totiž dlouhá řada.

Počínají se již nutností zvolit opravdu jen málo z velmi mnoha. Že dost dobře nelze jinak, pochopí každý, kdo v některé knihovně stanul před hradbou výmarského vydání kompletního reformátora díla. Sedmdesát pět statných svazků zahrnuje jeho „Spisy“ (už ty samy o sobě, bez připočítání mnohasvazkových rejstříků, tak mají větší počet dílů, než je dohromady všech položek tohoto výboru); dalších třináct (opět bez rejstříků) obsahuje „Korespondenci“, patnáct „Německou Bibli“ a šest „Řečí u stolu“.

Pravda, už toto nejhrubší členění souborné edice napovídá velkou rozmanitost materiálu, který do sebe pojala: od vlastních Lutherových knih přes reformátorovy překlady po záznamy jeho ústních projevů, učiněné třetí rukou. Mýlil by se však, kdo by si myslel, že třídění podle podobných klíčů výběr kdovíjak usnadňuje. Do jisté míry to sice platí, ale ne tak, jak se může zdát na první pohled. Při bližším přihlédnutí nelze nijak snadno dát stranou velký počet textů se zdůvodněním, že by byly méně, natož pak málo závažné. Ani v tomto případě není vztah mezi kvantitativním a kvalitativním právě jednoduchý. Lutherovo dílo nečiní ohromujícím a olbřímím samotný jeho rozsah, ale především význam a pronikavost reformátorova slova. A obsahovou cennost tohoto druhu nemůžeme upřít ani příležitostným textům – pro autora ostatně navýsost příznačným: představují mnohem větší část jeho tvorby než soustavnější traktáty (jež samozřejmě mají své specifické přednosti, ale přece jen spíše formálního charakteru). A ještě víc: zmíněnou cennost je nutné přiznat dokonce i množství poznámek, učiněných doslova na okraj, ať již v knihách (někdy cizích), anebo v řeči. I ony dovedou otevřít nové perspektivy a patří k celku, jenž sice obsahuje mnoho vnitřních napětí a zdánlivých protimluvů, ve skutečnosti se však prokazuje jako podivuhodně provázaný. Je totiž vnitřně bohatý, přesto však vesměs soudržný.

Tyto souvislosti bylo dobré nezamlčet, aby obsah knihy nepůsobil zavádějícím dojmem. Ano, i předkládaná antologie z Lutherova díla vybírá – a redukuje je tak. A činí tak celkem běžnými, charakteristickými způsoby, více či méně se přidržujíc osvědčených vzorů. Výslovně zmiňme následující vodítka: Před cizími reprodukcemi je zásadně upřednostněn Lutherův vlastní autorský výraz. Před útržky dostávají přednost texty ucelené – byť ne vždy ve stejném smyslu. Častěji jde o kompletní spis, ale jednou také o osamostatnělou část původního traktátu, někdy jen o předmluvy ke knihám druhých autorů, a v jiném případě též o dedikační list k vlastnímu reformátorovu pojednání, které jinak do výboru pojato nebylo. Co se týče témat, antologie se snaží kombinovat vodítka jisté rozmanitosti, naznačující pestrost, bohatství a komplexnost Lutherovy tvorby, se soustředěním alespoň na některé příznačné a význačné

okruhy, poukazující ke středu a těžištím jeho díla. Kromě toho je také vedena citižádostí zahrnout texty z různých období reformátorova života a působení. Řadí je převážně chronologicky, aby tak mohlo vyvstat před očima čtenářů něco z posloupnosti historického dění i autorova vnitřního vývoje.

Největší pozornosti se však přece jen dostává období, kdy se reformátorem stal a ocitl se ve středu dění: valná část zařazených textů pochází z přelomu 10. a 20. let 16. století. Tyto roky je zčásti možné charakterizovat též jako období, kdy Luther stál na vrcholu tvůrčích sil – ale tady už si je zase zapotřebí uvědomit relativitu tohoto soudu. Kdyby důraz vsutku spočíval na největším tvořivém rozmachu, kdy je dosud zachována svěžest, avšak již provázena plnou vyzrálostí, zřetel by se musel obracet i k letům o něco pozdějším. Důvod určitého vychýlení rovnováhy, jež je v tomto ohledu na místě přiznat, ovšem nespočívá pouze v tradiční fascinaci „mladým“ Lutherem.⁴ Spolupůsobí zde právě i vzájemné střetání naznačených kritérií výběru.

Krátce a prostě, předložená sbírka sice chce prostředkovat co možná plastický obraz Lutherovy tvorby, nemůže ji však představit doopravdy všestranně. Hlavním úkolem této předmluvy tedy zůstává, aby čtenáři alespoň nastínili, co v knize najít může – a co už nikoli.

Bez zastoupení zůstala řada větších skupin, z nichž reformátorovo dílo sestává, včetně některých výše již označených. V podstatě

⁴ Od doby zhruba před sto lety, kdy se probudil hlubší badatelský zájem o formativní období života budoucího reformátora, se obecná charakteristika „mladého Luthera“ stala i odborným konceptem. Práce s ním nepochybně vyvažovala jednostrannost dřívějšího soustředění na reformátora „definitivního“, avšak upřílišněný důraz na rané fáze vedl k jednostrannostem novým. Dnešní vůdčí badatelé po pravidle zacházejí s polaritou „mladého“ a „starého“ opatrněji, předchozí stadium však zanechalo svůj otisk v obíhající literatuře. Dosti zřetelně doznívá také v práci Amedeo Molnára *O křesťanské svobodě / Martin Luther*, in: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 1985, s. 141–243 (s poznámkami na s. 407–415) a Praha 2007², s. 17–149 (s. 375–388). Třebaže však tato studie nepředstavuje vyrovnaně ucelenou monografii o reformátorově životě a díle, zmiňujeme ji jako doposud nejvýraznější z větších českých pojednání o Lutherovi. Protože je hluboce odborně zakotvené a napsané i mimořádně kultivovaným stylem, zůstává čtivé i inspirující.

můžeme mluvit i o celých žánrech. Budeme-li si ovšem vědomi, že u Luthera je často nejde příliš jasně oddělit. Jejich prvky se mísí, jeden přechází ve druhý – anebo ve třetí. Čím detailněji bývají tříděny, tím více z této nejednoznačnosti a přibližnosti proniká i do užívaných kategorií. Přesto však potřeba znázornit bohatství Lutherovy tvorby, a zároveň se v něm poněkud zorientovat, k takovým pokusům o odlišení žánrových a tematických okruhů vede. Jeden z relativně skromnějších se spokojil s jedenácti „třídami“,⁵ zatímco jiný rozlišil (předběžně) hned dvacet tři skupin a k nim přiřadil ještě „různé“ s řadou příkladů výtvorů víceméně unikátních.⁶ Zde míníme postupovat o něco volněji, nicméně v zájmu větší názornosti přece jen i my řadu takových okruhů vyjmenujeme.

Z těch, které jsou pro Lutherovu vnitřní činnost i vnější působení zcela podstatné, chybějí na následujících stránkách jmenovitě univerzitní přednášky. Přitom se jich značná část zachovala. V podobě rukopisů, ale částečně i tištěných knih – vesměs komentářů k biblickým knihám, odbornějšího ladění, byť více ve smyslu své než naší doby. V nich lze právem spatřovat jednu z předních linií reformátorova duchovního zápasu. Právě na katedře poprvé formuloval nejednu myšlenku, jež si později prorazila cestu do širokých životních souvislostí. Na druhé straně je však pravda, že zde zhusta šlo o formulaci komplikovanou a uvedenou v souvislostech, jež vyžadují poměrně značnou předběžnou průpravu, mají-li být čteny s porozuměním. A hlavně: napořád jde o texty příliš dlouhé, než aby mohly být v dostatečné ucelenosti převzaty do jednosvazkové antologie. Náročnější akademickou tvorbu v ní sice naprosto nebylo možné obejít úplně, nicméně přednost musely dostat výrazně stručnější, ano úsečnější řady disputačních tezí. Ty měly své vlastní možnosti, jichž Luther užíval brilantně, a zachovávají si tak samostatný význam. Velká hutnost sdělení ovšem může přístup k jejich obsahu i ztěžovat a nemohou docela nahradit vysvětlení obsírnější (a méně vyostřená). Nebylo by tedy na místě, abychom zde přednášek ani nevzpomněli.

⁵ Albrecht Beutel (ed.), *Luther Handbuch*, Tübingen 2005, s. 258–353.

⁶ Bernhard Lohse, *Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*, München 1997³, s. 121–128.

Ostatně se sluší podotknout, že přísněji vzato se nedostalo ani na ucelené výklady oddílů Písma, určené od svého původu širšímu publiku. Neznamená to ovšem, že by v tomto výboru nebylo vůbec možné nahlédnout do reformátorovy exegetické práce s biblickými texty. Ta je totiž v jeho díle bezmála všudypřítomná. A tam, kde už jsou její výsledky aplikovány uprostřed pojednání o aktuálních životních otázkách doby a bezprostředně se spojují s podobně jiného druhu, je někdy dokonce zvláště zajímavá – jakkoliv je dobré podržet na paměti rozdíl mezi zběžnými odkazy v kontextu pojednání vedeného jinými zřeteli a výkladem soustavným, na biblický text soustředěným (rozdíl, který pochopitelně lze pozorovat i u autora, pro něhož meditativní přístup k Božímu slovu a jeho aplikace na sebe a posluchače či čtenáře vždy měly přednostní význam). Navíc však u příležitostných zmínek nezůstane a alespoň v podobě předmluv k některým biblickým knihám přece jen dojde i na texty, jež exegetické otázky tematizují do jisté míry přednostně a v nichž je omezený přístup k jednotlivým místům vynahrazen možnostmi vzhledu do reformátorových hermeneutických zásad.

Pokud jde obecně o spisy lidovějšího rázu, ty vcelku zkrátka nepřicházejí. V této poloze se rozezná i docela široký rejstřík tónů. Luther se na jedné straně představí také jako ostrý pamfletista, přibližující se zástupům mj. „selskou“ obhroublostí – ale na druhé straně (a zhusta při jednom) přece zase právě i jako duchovní člověk a učitel. V nějaké míře bude možné nahlédnout do literatury rozjímavé i útěšné, a v každém případě do výkladů přibližujících církevnímu lidu význam teologických nauk, případně i problematiku bohoslužby.

Luthera je tak možné zahlédnout při práci pastýře, ano v jistém smyslu i kazatele – ačkoli zde již je zapotřebí upřesnit, že to neplatí v přísnějším smyslu slova. Ve skutečnosti jde v této sbírce vesměs o projevy od počátku publicistické, ještě více než o proslovená kázání, pro tisk upravená dodatečně. I to je důležité si uvědomit, protože autentické promluvy k farníkům představují další podstatné těžiště reformátorovy činnosti. Pravda, pohybující se částečně již na úrovni, kterou nelze textem zachytit. Značný význam mělo právě ústní podání, a Luther patřil k oněm obdařeným zvěstovatelům, jací si jím získávali srdce posluchačů. Jak dosvědčil

například wittenberský student Albert Burer: „Výraz jeho obličeje je dobrotivý, mírný a veselý. Jeho hlas zní příjemně a zvučně, do té míry, že libou výřečnost tohoto muže prostě obdivuji. Co říká, učí a koná, je zcela zbožné, i kdyby jeho nepřátelé chtěli tvrdit opak. Kdo ho jednou uslyšel, ten si žádá, není-li z kamene, slyšet ho stále znovu...“⁷

Přece však: i přípravy ke kázáním či jejich zápisy (a také vzorové postily) představují další textový korpus, který není jen obsáhlý (ba obrovský!), ale taktéž významný. Jak už bylo mezitím zjištěno i provedeno, ze samotných Lutherových kázání se dá sestavit přehled jeho věrouky, který neukáže prostě totéž jako obdobné zpracování traktátů, ale také ne pouze rozředenou trest a zjednodušené ozvuky – naopak se otevrou i pozměněné perspektivy a do popředí zajímavě vystoupí nové akcenty.⁸ Také studium tohoto druhu (které se musí vyrovnávat mj. s nestejnou povahou dochovaného záznamu) ovšem vyžaduje větší prostor, než může poskytnout jediná antologie.

A nemělo by být přehlédnuto, že podobně zůstanou v pozadí i další a svým rozsahem koneckonců přístupnější oblasti Luthe-rova reformátorského působení dovnitř církve. Kupříkladu jeho nesmírně vlivná katechetická činnost. Tato mezera má ovšem snadnou omluvu, uvědomíme-li si, že Lutherův „Menší katechismus“ je jeho nejčastěji překládaným a vydávaným spisem vůbec – v češtině podobně jako v řadě jiných jazyků světa. I k nynějšímu jubileu mezitím už vyšel poznovu, spolu s „Větším katechismem“.⁹ Reformátorovy příspěvky ke katechetické problematice se v nich sice nevyčerpávají, ale určitě představují to nejpodstatnější, co by v této oblasti mělo být k dispozici.

A jen o nemnoho méně snadno jsou přístupné také „Šmalkaldské články“, jakožto další text, který byl podobně jako oba katechismy povýšen na úroveň společného vyznání celých církevních

⁷ Adalbert Horawitz – Karl Hartfelder (eds.), *Briefwechsel des Beatus Rhenanus*, Leipzig 1886, s. 303 (Burer Rhenanovi 27. března 1522).

⁸ Viz Ulrich Asendorf, *Die Theologie Martin Luthers nach seinen Predigten*, Göttingen 1988.

⁹ Martin Luther, *Menší a Větší katechismus*, překl. Ondřej Macek, Praha 2017.

společnosti.¹⁰ Žánr konfese ostatně ani v předkládaném výboru úplně nechybí. „Vyznání“, kterým je reprezentován, zůstalo sice po právní stránce autorovým osobním krédem, ale jeho historický význam spočívá i ve skutečnosti, že se jako časný vzor zapsalo do rodokmenu pozdějších konfesí, jež nabyly veřejnoprávního statusu. Vedle pozitivních formulací příznačně obsahuje i zavrhuje, takže je v něm zároveň opětovně zastoupena literatura polemická. V době roztržky a rozepří jí nešlo uniknout a Luther se na jejím poli vypracoval v bojovníka silného a obávaného; tato složka je tudíž v jeho pozůstalosti nepřehlédnutelná a čtenář na ni narazí opakovaně.

Zato ovšem v této knize nenajde žádnou z reformátorových písní. Jejich celkový počet je sice relativně skrovnější, nicméně stále ještě jde do desítek. Také ony vyjadřují jak autorovo poselství, tak i jeho osobnost – a navíc měly značný úspěch. V kancionálech si rychle nacházely své místo a ze značné části si je udržely až podnes. I ony tedy patří k nejvýznamnějším příkladům kontinuálního působení lutherského dědictví přes dlouhá staletí.¹¹

A v souvislosti s písněmi můžeme téměř jedním dechem jmenovat také další hraničící žánry. Na jedné straně modlitby – i když o těch bychom ještě mohli poznamenat cosi podobného jako o exegezi. Rozhovor s Bohem byl natolik podstatnou složkou celého Lutherova myšlení, aby pronikal i do textů, které jinak nebyly jako modlitba vystaveny celé, anebo aby se v nich o podobách takového rozhovoru návodně mluvilo. A v tomto smyslu se modlitba také v této antologii vyskytuje (u posledního zařazeného textu dokonce i v titulu).¹² Na straně druhé by pak stály literární formy, přesahující do oblasti literatury, jež se povšechně nazývá krásnou: příležitostné básně či převyprávění ezopských bajek.¹³ Ani bez vědomí,

¹⁰ *Kniha svornosti. Symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese*, Praha 2006, s. 269–308.

¹¹ Reprezentativní výbor živého písňového repertoáru nabízí současný *Evangelický zpěvník* z r. 1979 (spolu s *dodatkem* z r. 2000).

¹² Kromě toho je k dispozici speciální výbor *Jak se modlit. Rada pro dobrého přítele / Modlitby*, který vyšel péčí Ondřeje Macka ve Středoklukách, poprvé v r. 2009 a podruhé (v nově upravené podobě) r. 2017.

¹³ Dvě z nich případný zájemce najde u Ivana Wernische, *Beránci vlci aneb*

že Luther byl spisovatelem též v tomto smyslu, by nebylo možné jeho tvorbu pojmut jako celek.

Nicméně příležitost okusit, že šlo o vynikajícího stylistu, oplývajícího silou jazykového tvůrce, by měl i předložený výbor poskytnout (byť pochopitelně závislou na střídavém zdaru překladu). A podobně také snad, že múšická nadání u Luthera spojovala jazykový prvek s hudebním, což se umí projevit i ve výstavbě jeho spisů: „Jeho traktáty a kázání se zhusta podobají skladbě s rozmanitými vzájemně se doplňujícími a návratnými tématy.“¹⁴ Ano, byla to v neposlední řadě právě „hudební vnímavost“, jež „mu usnadnila proměnit německý jazyk, dotud strohý nástroj kancelářského sdělení nebo syrově jadrnou mluvu, ve vyjadřovací prostředek zvěstných hodnot“.¹⁵

Přímějším, a tedy možná o něco zřetelnějším způsobem bude představena jiná zóna, v níž se reformátorovo poselství, ve své podstatě duchovní povahy, z nezbytí ocitalo na hranicích bezprostředních náležitostí církevního úřadu: totiž vyjádření k otázkám společenského uspořádání a politického dění. Sem patří jmenovitě tematická vyjádření k výzvám, jaké představovaly selská povstání či turecké války. Rozumí se ovšem, že i tady půjde o úzký výsek z široké oblasti. Jen dobrozdání k otázkám, s nimiž od reformátora chtěli poradit evangeličtí vládcové, ale také nositelé nižších úřadů a vrchnostensští zaměstnanci, toužící vyznat se v dilematech své úřední a služební agendy po křesťansko-etické stránce, obsáhla sama o sobě dosti široký rejstřík (a netýkala se vždy jen válečných situací).

Taková dobrozdání zároveň patří k textům, sousedícím s jiným klasickým žánrem, který má i v Lutherově literární pozůstalosti a při studiu jeho života a myšlení klíčové místo: s dopisy. Také Lutherova korespondence je obrovitá. I když kvantitou byla ještě za své doby v několika případech překonána, ve své německé části to byla právě ona, jež otevřela novou epochu, v předešlých časech

Marcipán a pumprník. Concordia discors aneb discordia concors německé poezie dvanáctého až devatenáctého století, Praha 1985, s. 109n.

¹⁴ Amedeo Molnár, *Na rozhraní věků*, Praha 2007², s. 41.

¹⁵ Tamtéž.

nemajíc srovnání ani rozsahem, ani podobou. Zvláště vděčně umějí reformátorovy listy zaujmout tím, jak těsně se v nich nauka prolíná s autobiografií a myšlenky se vyjevují na svém místě v životě. Na druhé straně se ovšem takové prolínání neobešlo bez zahrnutí spousty drobných reálií, jež nebývají pochopitelné bez bližšího vysvětlení. Proto je důkladnější obeznámení s Lutherem prostřednictvím jeho korespondence v posledku přece jen náročnější cestou, než se zprvu může zdát. A v každém případě je dostatečně velkým úkolem samo o sobě, aby bylo radno oddělit jej od výboru ze spisů. Alespoň malá ochutnávka při nynější jubilejní příležitosti skutečně vychází jinde, v podobě čtenářské edice vesměs osobněji laděných dopisů (zpráv rodině a přátelům, ale také poselství pastýřských).¹⁶ Kniha, kterou nyní držíte v rukou, se Lutherovu listáři nejvíce přiblíží v žánru předmluv, a jinak zůstane u citátů.

Velmi podobně jako o Lutherových listech by bylo možné promluvit též o „Řečích u stolu“. Hlavním – a podstatným – rozdílem mezi oběma sbírkami je, že tyto zápisky reformátorových výroků nepocházejí přímo z jeho pera a zachycují leccos, co bylo formulováno netoliko pro určitou příležitost, ale také jen velmi volně. Proto se s nimi musí pracovat opatrně a kriticky a vyjmout z nich hrstku by snadno mohlo být spíše ošidné. Nicméně vcelku jde o pramen bohatý, a nikoli pouze svým rozsahem. Mnohé v něm lze ověřit srovnáním s jinými zdroji, a leccos potom naopak dokreslí, a to v živých barvách. I o této součásti lutherovského dědictví je tedy přece jen dobré vědět.

Do celku reformátorova díla však patří také texty, jež naopak svým vlastním perem zpracoval, třebaže podle cizích předloh. Již jsme zmínili bajky, tvůrčí charakter u něho však mají netoliko adaptace, ale i překlady. Především pochopitelně převod Bible do němčiny, jenž opět představuje neposlední část Lutherova spisovatelského výkonu – jak svým rozsahem, tak svým ohlasem, který mu mj. zajistil podstatný vliv na vývoj německého jazyka až po 20. století. Ani o něm tudíž nemůžeme pomlčet. A třebaže je snadné pochopit, že tlumočení překladu je úlohou zvláště obtížnou, o níž se tato antologie nepokouší, Lutherovo biblické dílo

¹⁶ Martin Luther, *Dopisy blízkým*, Praha 2017.

přece jen nepomíjí. Jak už bylo předesláno, je zde zastoupeno alespoň některými z předmluv, jakými Luther doprovodil jednotlivé knihy Písma anebo jejich skupiny, a jež svým způsobem smějí být počítány i mezi jeho programové spisy.

Ostatně ani jiné doprovodné texty ke knihám druhých nejsou v tomto smyslu bez významu, a i takový případ bude dokumentován důležitou předmluvou z raného období, odkrývající něco z formování Lutherova myšlení. Stranou ovšem naopak zůstaly marginálie, tedy přípisky na okraj cizích textů (rukopisné, ale i tiskové). Je to jistě krok pochopitelný, neboť v jejich případě se nedá mluvit o ucelených pojednáních. Přesto se i z nich dá vyčíst leccos, co není zachyceno jiným způsobem, a proto jsou právě pro sledování raného Lutherova myšlenkového vývoje podobně cenné jako zmíněný úvod.

Právě u tohoto bodu se však pozastavme, abychom poněkud proměnili perspektivu. Umožní nám to postoupit od komplexů, od dílčích celků, blíže ke konkrétním jednotlivinám. A také si ozřejmit ne již tolik, co tento výbor poskytnout nemůže, jako spíše, co nabídnout chce (třebaže jedno bude osvětlovat druhé i nadále). Nyní tedy již proberme zařazené texty v pořadí, ve kterém jsou otištěny.

Předmluvy k *Theologia Deutsch*

Počátky Lutherovy literární činnosti byly postupné, vrstevnaté. Antologie ji sleduje teprve od doby, kdy své texty začal uveřejňovat prostřednictvím knihtisku – a ani potud ne od prvních chvil, kdy nechal tisknout pouze studijní pomůcky pro interní potřebu svých studentů, tedy cosi na způsob „skript“. Dokumentuje však okamžik, kdy se poprvé obrátil na širší veřejnost, ačkoliv jinak dosud zůstával akademikem, neznámým ve „velkém světě“.

Pro počátek se jí nepředstavil jako autor, ale jako vydavatel, doporučující dílo jiného tvůrce. Běžné hranice univerzitního prostředí svým edičním počinem překročil především v tom ohledu, že šlo o text v němčině, nikoli v tehdy zcela obvyklé latině. Spis dokonce dostal i jméno *Theologia Deutsch*. Natolik byla jedním z vůčihledných přínosů traktátu právě snaha vyjádřit složité

obsahy, pro něž předtím měla vybroušený výraz pouze latina, v národním jazyce. Nebyl ovšem prvním svého druhu, neboť cestu mu již od 13. stol. prošlapávala celá škola mystiků, z téhož důvodu nazývaných mystiky německými. V pozdějším díle neznámého „Frankfurtana“ z řádu německých rytířů smíme vidět spíše již jedno ze završení tradice, kterou založili. I díky své pozoruhodné zralosti nabyl pro Luthera nesmírného osobního významu.

Mladý řádový profesor byl sice s různými zdroji mystického myšlení obeznámen již dříve, v různé míře a s rozdílnou rezonancí. Avšak teprve na jaře 1516 pro sebe objevil autora tohoto směru, který pro něho byl zvláště sdělný a podnětný: Johanna Taulera. A zdaleka ho neoslovila pouze jazyková forma, ale právě i obsah. Ne nutně veškerý, rozhodně však ta část, která rezonovala s tím, co mu nově a naléhavě vyvstávalo před očima i jinde. Poselství Taulerových kázání Lutherovi mimořádně dobře souznělo s tím, čeho se onou dobou dobíral při své nejvlastnější práci, když se jako vykladač Písma vyrovnával s ústřední epištolou apoštola Pavla k Římanům.

Ve svém čerstvém zaujetí Taulerem se pak pídil i po dalších textech podobného druhu – a právě při tomto pátrání se mu, již na sklonku roku 1516, dostal do rukou rukopis, jehož obsah mu připadl jako *epitomé*, tedy jakýsi stručnější výtah z díla štrasburského mystika, a v podstatě právě toho nejlepšího, co se na něm mezitím naučil cenit. Třebaže pro počátek šlo vlastně jen o fragment původního traktátu, Luther ho i v této podobě shledal hodným rozšíření. V jednom ze svých dopisů jej tehdy popsal jako „ryzí a solidní teologii, co nejpodobnější oné prvotní“, nad níž neshledal „zdravější a evangeliu podobnější ani v latinském, ani v našem jazyce“.¹⁷ Tato slova jistě vyjadřovala i prvotní nadšení, nicméně stejně silně (ano v detailu ještě silněji) se Luther vyjadřoval po několik let, ve kterých se k traktátu opakovaně vracel.

I jako vydavatel. Když se roku 1518 prostřednictvím svých přátel dopátral jeho kompletního znění, vyslal v červnu do světa také je. Tehdy nahradil delší titul, jímž zprvu opsal obsah rukopisu, který

¹⁷ *Luthers Werke – Briefwechsel* 1, Weimar 1930, s. 79 (14. prosince 1516 Georgu Spalatinovi).

sám žádný nadpis nenesl, kratším a údernějším *Eyn deutsch Theologia*. Ten pak v dalších otiscích rychle nabyl formy, která se ujala pro příští věky. O něco delší a obsažnější se stala i nová předmluva, již editor „Frankfurtanův“ text poznovu doprovodil. V naší sbírce čtenář najde přetištěna obě úvodní slova.¹⁸ Druhé z nich představuje vyvrcholení, ne však nutně konec Lutherovy ediční péče o dílo; z jeho ruky by s vysokou pravděpodobností mohly pocházet také marginálie doprovodivší vydání z roku 1520. Celkem vzato je dobře možné, že právě Luther spis zachránil před zapomenutím. A zcela jistě to byl on, kdo jej povýšil na jedno z nejvlivnějších děl středověké mystiky v novověkých dějinách. „Lutherovým přičiněním se *Deutsch Theologia* stala vrcholným dílem mysticky vzdělavatelné literatury, a byl to první účín, který od něho vzešel.“¹⁹

Se zřetelem k nadcházejícímu reformátorovi samotnému je ovšem důležitý ještě jiný aspekt. Jak vidět, na začátku své publicistické dráhy dosud nepředstavoval tolik své vlastní učení jako zdroje, ze kterých vděčně čerpal při svém dychtivém studiu. A v tomto smyslu je zvláště svědectví druhé z uvedených předmluv opravdu závažné, i při veškeré své stručnosti. Význam mystiky pro formování Lutherovy teologie právem podtrhuje, zároveň však nevypovídá výlučně o ní. Již jsme naznačili, že své účinnosti v tomto ohledu mystika nabyla jako součást myšlenkového komplexu, ve kterém své síly sdružila spolu s dalšími vlivy – a text, doprovázející „Frankfurtanův“ spis, to potvrzuje, když vedle něho jmenuje i další stěžejní autority: dílo svatého Augustina – a ovšem i svaté Písmo.

Pochopitelně při tom nemělo jít o vyčerpávající výčet všech pramenů poznání, ale výslovně jen o veličiny nejdůležitější. Luther netvrdil, že by za to, čím se směl stát, v některých ohledech nevděčil také jiným. Zcela bezcenným se pro něho nestalo ani předcházející důkladné vzdělání ve scholastické teologii. Ve stejném roce, ve kterém předmluvu sepsal, se jinde dokonce vyjádřil, že samotné

¹⁸ Celý spis (včetně obou předmluv) spolu s obsáhlým pojednáním o jeho „původním kontextu i dějinném působení“ vyšel (péčí autora těchto řádků a editora předkládaného svazku) pod titulem *Mystika a reformace* v Praze 2007.

¹⁹ Martin Brecht, *Martin Luther 1. Sein Weg zur Reformation 1483–1521*, Stuttgart 1990³, s. 142. I tohoto překladu bylo užito již v *Mystice a reformaci*, s. 58.

zásadě výsadního postavení biblického kánonu v křesťanském bohosloví se naučil již u váženého erfurtského profesora Jodoca Trutvettera, zástupce umírněně nominalistického směru scholastiky.²⁰ Nicméně zesílený důraz na teologii exegetickou, patristickou i mystickou mu přece jen umožnil kritický přístup ke schématům, jež v Lutherových žakovských letech byla běžná. A stal se tak nezbytným předpokladem mocné korekce jejich jednostrannosti, vymanění ze slepých uliček scholastiky a reformační obnovy bohosloví i církevního života.

Pro úplnější představu bychom neměli nechat nepojmenován alespoň ještě faktor humanismu. Jeho vliv na Luthera býval přehlížen, novější bádání jej ovšem přesvědčivě docene. Právě humanisté ukazovali ke studiu Písma a Otců jakožto pramenů obnovy docela důrazně. Sami jim ovšem nerozuměli vždy tak hluboce, aby to Luthera uspokojilo. A je nesporné, že jakkoliv si některé impulsy humanismu osvojil natrvalo, setkání s taulerovskou mystikou při studiu epistol k Římanům uvodilo v Lutherově myšlení novou fázi poznání, již sám vnímal a popisoval jako převyšující klasické humanistické vzorce. Když svým přátelům doporučoval „nejvyšší teologii“, již našel v podání „Frankfurtanově“, užil i následujícího srovnání s „velevzdělaným“ Erasmem Rotterdamským (a sv. Jeroným, jehož Erasmus vyzvedal nad Augustina): „Nevím, zda by se někdy zmohli, aby sepsali něco podobného; zato jsem si jist, že doposud nic takového nevykonali.“²¹ Jakkoliv důležitou podmínkou pro Luthera zůstalo „jít k pramenům“, rozhodně ji nevnímal jako dostačující. Ještě důležitější pro něho přece jen bylo umění číst „v živém Písmu, živém Zákonu, živém Učení, totiž v samotném životu Kristově“, otisk jehož utrpení i oslavení do lidských duší není bezprostředně, ale pouze prostředkovaně závislý na znalosti „řečtiny, latiny, hebrejštiny“.²²

Osvobozující moc takto naladěné zbožnosti tváří v tvář scholastice byla jen tím patrnější. Jiný z Lutherových dopisů oněch let ji vyjádřil podobně výrazně: „Zřetelně navazuje na teologii

²⁰ *Luthers Werke – Briefwechsel* 1, s. 171 (9. května 1518 Trutvetterovi).

²¹ Tamtéž, s. 96 (někdy na jaře 1517 Spalatinovi).

²² *Luthers Werke* 4, Weimar 1886, s. 646 (kázání o nanebevzetí Panny Marie z léta 1517).

Taulerovu i oné knížky, učím, že lidé nemají skládat svou naději v nic jiného než v samotného Ježíše Krista; ne ve své modlitby a zásluhy či skutky. Neboť spasení nezáleží na tom, kdo se namáhá, ale na Bohu, který se smilovává (Římanům 9,16). ... Vzbouzejí proti mně zášť (s horlivostí, jejíž žár jim téměř mate smysly) i kvůli scholastickým učitelům, protože před ně kladu církevní Otce a Bibli. Já však scholastiky čtu soudně a nikoli se zavřenýma očima jako oni. Tak nám uložil apoštol: Všecko zkoumejte, dobrého se držte (1. Tesalonickým 5,21). Nezavrhují vše, co tvrdí, ale také ne všechno schvaluji.“²³

Předmluvy k traktátu *Theologia Deutsch* potřebu takto osvobodivých alternativ k pokleslému školskému provozu své doby silně zdůrazňují (byť ruku v ruce s útěchou, že ten, kdo byl osočován z novotaření, rozcházejícího se s obecně křesťanskou tradicí, díky nim ve skutečnosti nachází také platné ručitele svého zakotvení v této tradici). Pro svou dějinnou chvíli tak smějí platit za typické. A nikoli pouze z hlediska Lutherova vnitřního vývoje, nebo i jen jeho působení na onu část studentstva, která by přednostně vyhledávala jeho kursy. Právě v čase mezi sepsáním obou předmluv totiž Luther získal pro své nové perspektivy i kolegy – především na teologické fakultě, ale i za jejími hranicemi. Jménem by měli být uvedeni alespoň dva: Andreas Karlstadt, někdejší Lutherův promotor, a Nikolaus von Amsdorf, až do konce reformátorova života jeden z jeho nejbližších druhů.

Přesvědčil je do té míry, že na wittenberské univerzitě se v podstatě ještě před reformací církevní rozběhla reforma vyučovacího systému, či především jeho náplně. Jak dalece se jeho povaha proměnila, ohlašoval Luther vítězoslavně již na jaře 1517: „Naše teologie a sv. Augustin činí rychlé pokroky a Božím přičiněním na univerzitě převládají. Aristotelés ustupuje a pozvolna se chýlí k budoucímu trvalému úpadku. Na přednášení sentencí není nikdo zvědav a chce-li si někdo získat posluchače, musí jim nabízet onu teologii, jež se zabývá Bibli či sv. Augustinem anebo jiným plnomocným církevním učitelem.“²⁴

²³ *Briefwechsel* 1, s. 160 (31. března 1518 Johannu von Staupitzovi).

²⁴ Tamtéž, s. 99 (18. května 1517 Johannu Langovi).

Disputace proti scholastické teologii

I výčet autorit, citovaný z Lutherova listu, věcně odpovídá onomu, kterým o něco později uvedl „Frankfurtánův“ traktát. Důrazem se však liší – potud, že v něm vystupuje do popředí jméno Augustinovo. Což pochopitelně není čistě náhodné. Pro Augustina zajisté mluvil už obecný fakt, že jako učitel starobylý a zdávna veskrze uznávaný byl ručitelem silnějším nad jakéhokoli novějšího a v nějaké míře se teprve prosazujícího teologa. Ještě důležitější roli ovšem sehrála skutečnost konkrétnější, že jakkoliv Luther své kolegy přesvědčil i za pomoci jiných argumentů, jejich prvotní námítky umlčel především prostřednictvím Augustinových spisů proti pelagiánům. Projevy taulerovských mystiků, jež byly především výrazem osobní zbožnosti, se jako takové přece jen pohybovaly na poněkud jiné rovině než věrouka. Spekulacím scholastiků tím nastavovali užitečné zrcadlo, avšak některé obtížné otázky doktrinární povahy, jimiž se scholastici jako odborní teologové zabývat museli, mystici spíše obcházel. V tomto smyslu Augustin (jemuž navíc ani mystická nota nebyla cizí, zdaleka však u něho nepohlcovala jiné) nabízel více přímých protiargumentů a chyby scholastiků tak pomáhal odhalit jasněji.

Zásadně se tu střetly dva různé přístupy. Na jedné straně soustředěně teocentrický, jež Augustin zastával a jež nyní přijal za svůj i Luther. V takové perspektivě se narušený vztah k Bohu ukazuje jako základní problém člověka, který však právě v přijetí nové, nápravné Boží aktivity zároveň nachází i své řešení. Naopak v protivě k ní se odhalovala hluboká problematičnost rozptýlené pozornosti, přenášející těžiště k aktivitám lidským, v podstatě svémocným, byť si i v rámci církve. Nakonec tak dalece, že se nejen pro filosofii, ale právě i pro teologii jako takovou mohl stát ústřední autoritou pohanský filosof, který se ve skutečnosti zabýval všemi jinými vědami než bohoslovím, notabene křesťanským.

Luther se tento protiklad snažil vyložit svým posluchačům v přednáškách, ale počínaje rokem 1516 také na širším univerzitním fóru prostřednictvím disputací. Programového rázu nabyly především teze, jež nechal 4. září 1517 hájit uchazeče o hodnost biblického bakaláře Franze Günthera. V nich předchozí debatu

rozšířil v „naprosto zásadní střetnutí s nominalistickou naukou o pokání a milosti, jakož i s jejími antropologickými implikacemi“. ²⁵ Při takovém záběru nepřekvapí, že řada obsáhla celých sto bodů. A neudiví též, že později dostala jméno „Proti scholastické filosofii“. Je poněkud nadsazené, nakolik Luther nemínil šmahem prohlásit za bezcenný veškerý výtěžek teologické práce několika staletí, počínaje Anselmem z Canterbury. V tomto smyslu je tradiční název zapotřebí korigovat výše citovanými slovy o svobodném čtení scholastiků podle apoštolské zásady. Nicméně jako zkratka je i tak křiklavý titul přece jen docela přiléhavý. Jakkoliv v disputaci šlo i o obhajobu pozitivního obsahu, v hutné podobě zastupující Lutherovo vlastní vyprávění bohosloví, teze také a pro tu chvíli i hlavně účtovaly s tím, co svým studiem překonal a s čím se rozcházel.

Forma tomuto zúčtování dodala ostří. Disputační teze té doby jistě mohly vypadat různě, nicméně vysloveně se od nich očekávalo, že budou vyhraněné a vytvoří prostor, ve kterém bude možné se o ně přít. „Čím jasněji byly formulovány alternativy, tím zřetelněji se dispute mohla argumentačně rozvinout. Reformační teologie takto mohla prostřednictvím disputačního média samu sebe představit jako alternativu ke stávající teologii.“ ²⁶ Luther ono ostří ještě přibrousil, když k jednotlivým tezím skutečně přidal výslovné *contra*, tj. jmenovitě uvedl, proti komu se obrací – ale ani to nebyl žádný jeho osobní vynález. Je pravděpodobné, že za vzor mu posloužila dispute, již téhož roku konal ve Vídni Johannes Eck (polemik zvláště bojovný, který se ostatně měl záhy stát jedním z nejvýznamnějších protivníků reformačního bohosloví).

Je také pravda, že Luther se tu opakovaně vyslovil „proti všem“. Tomu ovšem nelze rozumět historicky, ale jako výrazu snahy rozrušit momentálně (a již s přihlédnutím k wittenberské univerzitě ne docela všeobecně) panující většinový konsensus. Je třeba dbát, co teze konkrétně říkají, co konkrétně odmítají a která konkrétní jména uvádějí. Pak je z textu velmi zřetelné, že šlo pochopitelně

²⁵ Wilfried Härle (ed.) in: Martin Luther, *Lateinisch-Deutsche Studienausgabe 1* (*Der Mensch vor Gott*), Leipzig 2006, s. XII.

²⁶ Volker Leppin (ed.) in: *Das Luther-Lexikon*, Regensburg 2014, s. 167.

především o Lutherovo vyrovnání se školou, jíž prošel, tj. s nominalistickým vzděláním, jehož se mu dostalo v Erfurtu (a v tomto smyslu s vlastní minulostí, třebaže tím nemá být řečeno, že by byl pozice, na které nyní útočil, dříve sám bezvýhradně zastával). Právě jeho učitelé a autority, kterých se dovolávali, se stali adresáty Lutherových anti-tezí. Jejich text ostatně do Erfurtu poslal, napjat na odezvu – zda se mu snad i některé z nich podaří přesvědčit podobně jako wittenberské kolegy. V tomto smyslu nešlo o pouhý útok, ale o skutečný polemický dialog, jak se na disputaci sluší. Odpovídala tomu i důkladnost přípravy, při níž si Luther znovu prostudoval svou někdejší klíčovou učebnici, komentář Gabriela Biela ke „Čtyřem knihám sentencí“ Petra Lombardského. Výpad proti scholastické teologii, který Luther ve svých tezích provedl, je tedy opravdu zapotřebí upřesnit přinejmenším potud, že se obracel přednostně proti scholastice pozdní. Hlavním cílem útoku byl názor, jaký se podle Lutherova pozorování šířil od časů Dunse Scota, že se člověk po své vůli může stát kdečím – i spaseným. Jako by to ve skutečnosti neznamenal vyproštění z otroctví moci, jež síly člověka dalece přesahuje a zápas s níž si i od Boha žádá bolestnou oběť, jakou by křesťan měl patřičně docenit.

Zároveň však, pravda, Luther nasadil páčidlo u ještě jednoho hlubokého kořene, ze kterého vyrůstala již scholastika vrcholná: k rozkladu ústředních křesťanských poznání o hříchu, milosti a spáse došlo pod neblahým patronátem Aristotelovým, kterého již jsme také poznali jako velký terč wittenberské reformy. Proti jeho nadvládě nad teologií Luther ve svých tezích vyrazil teď již do čelní ofenzivy, napadaje „pohanovu“ autoritu o to tvrději, čím „nepostradatelnější“ byla učiněna protivníky. Nešlo ovšem o úplné znehodnocení Aristotela jakožto filosofa, byť i v tomto smyslu se Luther se svými někdejšími učiteli rozešel, protože ho nadále neměl za filosofa všeobecně normativního. Především však měl jakýkoli filosof na specificky teologickém poli ustoupit ryzímu teologu. A právě na toto uvolněné místo nastupuje Augustin – autorita teoreticky nepřetržitě uznávaná, fakticky však již dlouho oslabovaná zrovna v oněch oblastech, kde měl její hlas znít. Augustin „nikoli jako jeho řádový patron, nýbrž jako autentický vykladač Písma svatého“.²⁷

Celkem vzato, jakkoliv tento program zatím stále ještě měl čistě akademickou podobu, již nabýval rozměrů pouhou reformu jedné univerzity přerůstajících. A byl tak vsutku vnímán, i mimo Wittenberg. Kde se šířil, neboť Luther a jeho kolegové text neposlali pouze do Erfurtu, ale také přátelům mezi vzdělanci. Bývalý wittenberský profesor práv Christoph Scheurl, toho času konsulent norimberské městské rady, reagoval dopisem, do jehož čela postavil nadšená slova, ve kterých již rezonuje představa obsáhlejší církevní reformace: „Obnovit teologii kristovskou!“²⁸ I Luther sám se jen o něco později ve snaze o pokračování rozhovoru s Erfurtskými vyslovil zcela jasně v tomto směru: „Abych to řekl otevřeně: já prostě věřím, že nebude možné reformovat církev, pokud nebudou vyvráceny z kořenů církevně-právní kánony a dekretály i školská teologie, filosofie a logika v té podobě, jak se dnes provozují, a nahrazeny jiným způsobem studia. A v tomto přesvědčení jdu tak daleko, že denně prosím Pána, ať se ryzí znalost Bible i sv. Otců obnoví co nejrychleji.“²⁹

Promluva o odpustcích a milosti

Mezitím se ovšem opět leccos změnilo. Důsledky reformovaného theologizování pro povšechnou církev na sebe opravdu nenechaly čekat dlouho a sled událostí se zrychloval. Od disputace o problémech scholastické teologie dosud neuběhly ani dva měsíce, když nadešel onen slavný, stále znovu vzpomínaný 31. říjen 1517, kdy Luther pro blízkou budoucnost ohlásil disputaci novou, o problematice odpustků. I ona jistě měla být dalším krokem na nastoupené cestě, na předchozí myšlenky a objevy navazujícím i tematicky. Nikoli ovšem zcela přímočaře; ne ve smyslu dopředu promyšleného stadia cílevědomého plánu. Tento krok vedl naopak trochu

²⁷ Härle in Luther, *Lateinisch-Deutsche Studienausgabe* 1, s. XIV. Luther sám upřesní v dalším z textů, do tohoto výboru zařazených, také tezí k disputaci, ale heidelberské z r. 1518, že si Augustina takto cenil jmenovitě jako vykladače apoštola Pavla, „nejvybranějšího mezi Kristovými nástroji“.

²⁸ *Luthers Werke – Briefwechsel* 1, s. 115 (4. listopadu 1517 Lutherovi).

²⁹ Tamtéž, s. 170 (9. května 1518 Trutvetterovi).

stranou a Luther se k němu cítil spíše přinucen událostmi, které k němu dolehly zvenčí. Tentokrát nevzešel z dění uvnitř univerzity. S kupčením s „časnými tresty“ za hříchy, podporovaným nehorázně problematickými „argumenty“, se Luther potkal jako wittenberský kazatel, a cítil se nucen zasáhnout ve prospěch duší, jež mu byly svěřeny jako pastýři.

I tento úkol pochopitelně pojal náležitě teologicky; jeho teze mířily na ty, kteří mohli spoluovlivnit, jak byly odpustky vykládány a nabízeny (chtěly diskutovat, jak „je třeba učit křesťany“), a samozřejmě byly sepsány v latině. K farníkům, ať již wittenberským nebo jiným, se tedy vztahovaly prostředkovaně. Přesto však vzbudily i mezi nimi značný zájem. Právě proto, že se jednalo o všednodenní problém církevní praxe, ve kterém se principiální setkalo s velmi konkrétním, jim nějakým způsobem porozuměli i laici, z nichž vzdělanější byli schopni i latinsky číst a obsah tezí tlumočit druhým (včetně překladů tiskových). Mnozí je tedy vzali za své již v jejich akademické podobě.

Zda by totéž platilo i dnes, je otázka s hodně nejistou odpovědí. Do této antologie jsme se odvážili devadesát pět tezí o odpustcích nezařadit, soudíce, že podržely mnohem více významu historického než aktuálního.³⁰ Přece jen jsou docela složité, ani pro odborníky ne vždy snadno průhledné, a přitom vlastně i poměrně krotké – jak ve srovnání s tezemi proti scholastikům, tak i z hlediska dalšího vývoje a reformátorových projevů z doby jen o málo pozdější. Rozhodně to platí, pokud jde o vlastní předmět plánované disputace, tj. o samotné odpustky, jež Luther v danou chvíli dosud docela neodmítal. Pravda, už tehdy o nich přemýšlel na širším pozadí pojetí pokání, jež zůstává důležitější složkou celku, který tak skutečně napovídá, kudy se bude reformátorovo myšlení ubírat do budoucna. I tyto nápovědi však působí spíše nenápadně

³⁰ Toto rozhodnutí ovšem umožnila také skutečnost, že bude-li si je kdo přece jen chtít přečíst, může jejich text i v českém znění nalézt: buďto podstatný výbor 61 tezí v čítance *2000 let křesťanství. Ilustrované církevní dějiny*, Kostelní Vydří 1999, s. 432–435, anebo všech 95 ve sborníku vydaném Pavlem Černým, *K 500. výročí narození Martina Luthera*, Praha 1982, s. 185–190 (v překladu Amedeo Molnára).

než zcela zřetelně. Krátce se tedy opravdu dá říci, že teze byly brzy překonány.

Veliký zájem, jež vzbudily, pomohl ještě hodně vyjasnit. Je zjevné, že nezvyklý přístup čtenáře oslovil, i když jeho dosah museli z nemalé míry spíše jen vytušit, číst i mezi řádky, a vyhlíželi tedy víc. Luther sám byl touto odezvou nemálo překvapen. Ne že by se ohlas nepokoušel vzbudit. Ani tentokrát se nechtěl spokojit jen s domácím publikem, text rozesílal i na další univerzity, snažil se podnítit debatu pokud možno v širším cechu německých teologů. Pro počátek však přece jen chtěl zůstat v jeho hranicích. A je také pravděpodobné, že po dosti vlažné reakci na teze o scholastice, jež zaostala za jeho očekáváním, své vyhlídky hodnotil strážlivěji. Tím spíše však ohlas na výzvu k disputaci o odpustcích jeho očekávání naopak překonal.

A je nutno dodat, že ve dvojím směru. Nadšené šíření tezí, zprvu jmenovitě prostřednictvím humanistických kruhů, se ubíralo jen jedním z nich. Podobně živě však reagovali i oponenti. Také jich se záležitost, oplývající tak konkrétními souvislostmi, dotýkala citelně. Prudkostí a nesmlouvavostí odporu, na který se Lutherovi postavili, musel být až zaskočen. Vždyť dogmaticky byla koncepce odpustků podbudována tak málo, že zde teoreticky zbýval dostatečně volný prostor pro svobodnou diskusi – a nebylo tedy bez oprávnění, cítil-li se při svém prvním svolání ještě poměrně bezpečně. V praxi se ovšem střetl s mocným zájmem prodejců (a koneckonců i některých kupců). Již svými poměrně mírnými tezemi se pro některé z nich stal nepřitelem, jehož budou přiznaně chtít zničit, v podstatě všemi prostředky. Místo rozpravy, po jaké volal, se začalo pracovat na zahájení kacířského procesu proti němu. Nyní se tedy ocitl ve spirále sporů, tvořících nakonec doživotní řadu. Klidu soukromnictví již nikdy plně neužil, natrvalo vytržen z tichého zákoutí, kde se klání ducha konávala v přátelštější podobě a v němž se cítil dobře.

Na ostrém světle dějin si naopak bude připadat všelijak – avšak také naplní své povolání. Překvapivé zpozornění veřejnosti ho neochromilo, ale naopak nově stimulovalo. Na probuzený zájem zareagoval a někdy na konci března 1518 vydal k tématu církevních odpustků a božské milosti také německý „sermon“, tj. „kazatelskou

promluvu“. V něm svůj postoj v jistém smyslu rozvedl, ale v jiném zase zjednodušil a dodal mu úderného výrazu. Stejně jako nehodlal ustupovat ze svého přesvědčení, nemínil sice ani zbytečně přilévat oleje do ohně sváru. V naději na jeho zklidnění pokračoval v debatě i nadále také v odborném disputačním modu a ve stejné době psal též „rezoluce“ k odpustkovým tezím, předložené nejprve braniborskému biskupovi, jehož dosud respektoval jako svého představeného. Sermonem však chtěl své teze nahradit u onoho širšího publika, pro které ve své podobě nebyly určeny a k němuž se v podstatě zaběhly. Jak vysvětloval, když se k práci chystal: „Ne snad že bych nepřál poznání pravdy lidu, naopak výrazně usiluji, aby k němu pronikala. Avšak forma není k vyučování lidu vhodná. Vždyť leccos jsem dosud sám sobě nevyjasnil, a něco bych vyjádřil docela jinak a určitěji a jiné věci zase vypustil, kdybych byl předvídal, co se stane.“³¹

Nyní tudíž laiky hodlal oslovit přiměřenějším způsobem. A zřetelněji ve skutečnosti netoliko z formálních důvodů. Během několika rozbouřených měsíců už se jeho názor i posunoval. Některé ze svých dřívějších rozpaků překonal, a to ne ve prospěch odpustků, ale naopak. Vyjádřil tedy jasné mínění, že peníze je lépe vynakládat na jiné účely, a zvládat pokání je lépe jiným způsobem, než se z něho „vykupovat“. Avšak ani tak, že je člověk „vykoná“, dodržuje systém úkonů, který z pokání činí něco úplně jiného než proměnu mysli, již má být ve své podstatě. Jediné skutečné východisko se pro hříšníka otevírá teprve tehdy, když uzná svou závislost na Bohu, který je ovšem nadále činný a spásně iniciativní. A vedle odmítnutí představy, že by vysvobození z hříchů stálo na vlastním lidském výkonu, došlo i na upozornění, že dobré skutky, jež se od křesťana zajisté očekávají, jsou poněkud jiného rázu, než se obecně mělo za to. Nemají totiž mít povahu sebetrestání a předcházení trestům, ale plodů lásky k Bohu a bližnímu. Také v tomto ohledu se v promluvě vřichledně rýsuje jeden z charakteristických prvků reformačního učení.

A záměr spisu se skutečně naplnil. U publika, které zaujal již tezemi, Luther docílil přímým oslovením ještě mnohem většího

³¹ *Luthers Werke – Briefwechsel* 1, s. 152 (5. března 1518 Christophu Scheurlovi).

ohlasu. V průběhu jediného roku promluva doznala více než tuctu vydání na rozlehlém území sahajícím od švýcarské Basileje po slezskou Vratislav, tehdy spadající pod svrchovanost Koruny české. Teprve jeho prostřednictvím se Luther stal v plném slova smyslu slavným, všeobecně známým publicistou. I to je závažný důvod, proč v této knize dostalo přednost před devadesáti pěti tezemi.

Rezoluce o odpustcích, list Johannu Staupitzovi

Promluva o odpustcích a milosti však není jediným sem zařazeným textem, který spadá do bezprostředního okruhu odpustkových sporů. Ani ona druhá – či vlastně první – linie, již představovala latinská debata s nositeli církevních úřadů, nezůstává bez zastoupení. Pojmout výše již zmíněné „Rezoluce“ v jejich značné šíři nebylo možné, třebaže jde bezpochyby o spis závažný. Dokonce bývá charakterizován jako „první reformační“ – i když uvnitř Lutherova díla lze jen stěží vést tak jednoznačný předěl, aby podobná tvrzení nezůstávala vystavena diskusi. Jisté je, že v tomto spise již výslovně ohlásil: „Církev potřebuje reformaci, jaká není záležitostí jednoho člověka, papeže, ani množství kardinálů (jak na obou stranách dokázal nejnovější koncil), ale celého světa, ba ještě přesněji samotného Boha. Avšak čas této reformace zná toliko Ten, který časy založil...“³² V papeži (tehdy Lvu X.) tudíž autor v tuto chvíli už viděl pouze lidskou autoritu. Nicméně v tomto smyslu jej dosud uznával jako svého představeného, respektive vrchnost. A ucházel se o jeho porozumění, váže a vyvraceje argumenty svých protivníků, takže mu dílo v konečné verzi i dedikoval. Rozsáhlý spis obsahuje i jinak mnoho zajímavého, ale je pravda, že často spíše ze speciálnějších hledisek. Jako ucelenou část, krátkou, ale významy přesto nabitou, jsme z knihy vydělili pouze list, kterým Luther dokončené dílo světil vyvolenému prostředníku, který je měl podle svých možností nechat do Říma doručit a papeži doporučit.

³² *Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute*, in: *Luthers Werke* 1, Weimar 1883, s. 627.